Južnoslovenski filolog 59 (2003), Beograd

ISSN 0350-185x, LIX, (2003), p. (81-103)
UDK 808.61/62-27
2002.

SNJEŽANA KORDIĆ
(Münster)

PRILOZI *OVD(J)E/TU/OND(J)E, OVAMO/TAMO/ONAMO, OVUDA/TUDA/ONUDA* *

U članku se opisuje suvremena upotreba mjesnih zamjeničkih priloga u korpusima pisanog i govorenog jezika. Kad se ima u vidu prilično konfuzna slika kakva se dobiva na osnovi uvida u opis tih riječi u rječnicima, gramatikama i nekim drugim radovima, iznenađuju jasne pravilnosti koje pokazuju svi korpusi ovdje analizirani. Pravilnosti se tiču učestalosti mjesnih zamjeničkih priloga, načina upotrebe svakog pojedinog od njih te izražavanja statičke i dinamičke lokalizacije.

1. Skiciranje problema

Predmet ovoga rada su pokazni prilozi zamjeničkog porijekla koji imaju mjesno značenje. U srpskohrvatskom jeziku postoje tri osnovne grupe takvih priloga, koje Akademijina gramatika HAZU (Babić i dr. 1991: 721-724) opisuje na sljedeći način: prva grupa sastoji se od *ovdje*, *tu*, *ondje*, odgovara na pitanje *gdje?*, izražava statički aspekt lokalizacije: poziciju. Druga grupa sastoji se od *ovamo*, *tamo*, *onamo*, odgovara na pitanje *kamo?*, izražava dinamički aspekt lokalizacije: cilj kretanja. Treća grupa sastoji se od *ovuda*, *tuda*, *onuda*, odgovara na pitanje *kuda?*, izražava dinamički aspekt lokalizacije: smjer kretanja.[1] Gramatika HAZU nadalje navodi da u sve tri grupe prvi član označava blizinu 1. licu, drugi blizinu 2. licu, a

---

* Ovaj članak predstavlja referat za 13. međunarodni slavistički kongres u Ljubljani.

[1] Umjesto izraza „smjer kretanja", koji navodi Akademijina gramatika, ali i većina rječnika, prikladniji bi bio izraz „linija kretanja", koji navodi Piper (1997: 13). Korištenje izraza „smjer" u rječničkim opisima ponekad je toliko neprikladno da razlika između opisivanih riječi uopće nije jasna. Tako npr. Anić ([3]1998: 715, 718) u opisu priloga *ovuda* navodi 'u ovom smjeru', a u opisu priloga *ovamo* 'u smjeru onoga koji govori', iz čega se ne vidi nikakva razlika u značenju između tih priloga, iako bi se trebalo raditi o predstavnicima dviju različitih grupa priloga. Da bi se trebalo raditi o predstavnicima dviju različitih grupa priloga nedvojbeno je u *Rječniku* jer je navedeno da odgovaraju na različite upitne priloge (*ovuda* na *kuda?*, *ovamo* na *kamo?*), a značenje upitnih priloga je u *Rječniku* jasno razdvojeno: *kuda* 'u kojem pravcu i kojim putem', *kamo* 'cilj kretanja' (Anić [3]1998: 387, 463).

treći blizinu 3. licu. Od tih osnovnih grupa izvedene su pomoću prijedloga *od* i *do* neke druge grupe, npr. *odavde*, *odatle*, *odande*, *dovde*, *dotle* itd., koje neće biti predmet razmatranja u ovom radu. Da navedeni opis u stvari prikazuje kako bi u idealnom slučaju trebala izgledati upotreba osnovnih grupa, vidi se i u samoj Gramatici HAZU jer u njoj se konstatira da se razlika između druge i treće grupe gubi, a i da se prva grupa koristi umjesto druge. Obje pojave se u Gramatici proskribiraju. U kontradikciji s tim proskribiranjem stoji neutralno iznešena konstatacija u Gramatici da su članovi prve grupe *ovdje*, *ondje* neutralni na svojstva statičnosti i dinamičnosti — iz takve tvrdnje, naime, logično proizlazi da se navedeni članovi prve grupe mogu koristiti umjesto dinamičkih priloga druge grupe.

Pogled u rječnike otvara dodatna pitanja jer se opisi u rječnicima ne podudaraju. Stariji rječnici navode da se prva grupa koristi umjesto druge i treće: *ovdje* umjesto *ovamo*, *ovuda* (*Rječnik JAZU* 1924–1927: 488; Bakotić 1936: 663); *tu* umjesto *ovamo*, *tamo*, *onamo* (*Rječnik JAZU* 1962–1966: 840); *ondje* umjesto *onamo* (*Rječnik JAZU* 1924–1927: 1). Novi rječnici to ne navode.

Stariji rječnici i *Rečnik MS* (1969: 893; 1971: 138; 1976: 140) navode da se prilozi druge grupe koriste i sa statičkim značenjem (Broz/Iveković 1901: 555, 897, 945; *Rječnik JAZU* 1917–1922: 952; 1924–1927: 481; 1962–1966: 71; Bakotić 1936: 663, 702, 1189), kod *tamo* je statičko značenje navedeno čak na prvom mjestu (Broz/Iveković 1901: 555; Bakotić 1936: 1189). Najnoviji rječnici to ne navode za *ovamo*, *onamo*,[2] ali navode za *tamo* (Moskovljević 1990: 785; Anić [3]1998: 1180; Šonje 2000: 1240). Pri tom značenje priloga *tamo* izjednačuju sa značenjem priloga *tu* (izuzevši Šonje 2000). Za razliku od njih *Rječnik JAZU* (1962–1966: 71) je izjednačio *tamo* s *ondje*.

O prilozima treće grupe *Rječnik JAZU* (1924–1927: 9, 501; 1962–1966: 859) navodi da se koriste i sa statičkim značenjem. To navodi i *Rečnik MS* (1969: 900; 1971: 143; 1976: 326) i izjednačuje *ovuda* s *ovdje*, *tuda* s *tu*, *onuda* s *ondje*. Bakotić (1936: 703) izjednačuje samo *onuda* i *ondje*. Neki rječnici izjednačuju dinamičko značenje priloga treće i druge grupe. Bakotić (1936: 665, 703) tako izjednačuje *ovuda*, *onuda* s *ovamo*, *onamo*, a Moskovljević (1990: 758) *tamo* s *tuda*.

Što se tiče odnosa priloga unutar prve grupe, nailazi se na podatak da bi se *tu* moglo zamijeniti pomoću *ovdje* (*Rječnik JAZU* 1962–1966: 839), da *ovdje* znači isto što i *tu*, a *tu* može značiti isto što i *ovdje* (Šonje 2000: 789, 1281), te da se *tu* koristi i umjesto *ondje* (*Rječnik JAZU*

[2] Anić ([3]1998: 684) doduše spominje da *ovamo* može značiti *ovdje*, a *onamo ondje*, ali ograničava takvu upotrebu kao regionalnu.

1962–1966: 839). U vezi s drugom grupom nailazi se na tvrdnju da *tamo* znači isto što i *onamo* (*Rječnik JAZU* 1962–1966: 69) te da se *onamo* može koristiti umjesto *tamo* (Anić [3]1998: 684).

Podaci iz rječnika očito sugeriraju prilično zbrkanu situaciju. Kako bi se dobio određeni uvid u upotrebnu vrijednost navedenih priloga, pogledat će se kakvu sliku pruža frekvencijski rječnik (Moguš 1999) baziran na jednomilijunskom korpusu pisanog jezika. Ukupni broj pojavnica mjesnih zamjeničkih priloga u Rječniku je 2097. Od toga predstavnici prve grupe (*ovdje/tu/ondje*) čine 70% pojavnica, druge grupe (*ovamo/tamo/onamo*) 30%, dok predstavnici treće grupe (*ovuda/tuda/onuda*) čine manje od pola posto. Pojedinačno po prilozima to izgleda ovako: *ovdje* se pojavljuje 510 puta (kao što se vidi iz dijagrama, to iznosi 24,5%), *tu* 930 puta (44,5%), *ondje* 32 (1,5%); *ovamo* 161 (7,5%), *tamo* 433 (20,5%), *onamo* 22 (1%); *ovuda* 4, *tuda* 3, *onuda* 2 (budući da ova posljednja grupa ukupno čini manje od 0,5% pojavnica, nije bilo smisla prikazivati je u dijagramu).

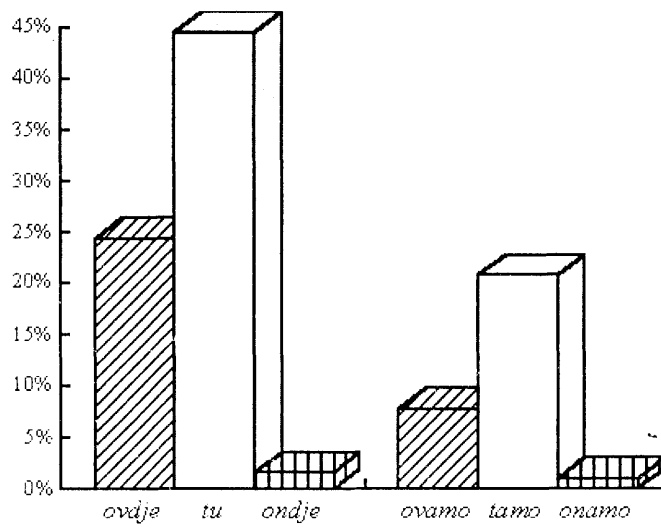

Dijagram pokazuje da se grupa mjesnih zamjeničkih priloga koji primarno označavaju statičnost koristi mnogo češće od grupa koje primarno označavaju dinamičnost. Uzroci tome mogu biti sljedeći: 1) statičko označavanje mjesta koristi se općenito češće u jeziku, 2) prilozi te grupe mogu izražavati i dinamičnosti. *Rječnik JAZU* sadrži brojne primjere iz 15, 16, 17. itd. stoljeća u kojima prilozi prve grupe izražavaju dinamičnost, što znači da se ne radi o nekom novom razvoju, nego o staroj pojavi. I upitni prilog *gdje*, koji je korelat statičnim mjesnim prilozima, također se koristi za izražavanje dinamičnosti, npr. *Gdje ideš?*.

Najučestaliji prilog *tu* koristi se skoro dvostruko češće od drugog po redu priloga *ovdje*, što je u skladu sa zapažanjem Nicolove (1986: 28) da u svim slavenskim jezicima oblici s *t*-osnovom zauzimaju glavno mjesto unutar *s/v/t/n*-niza. Treći po redu prilog *tamo* je po broju pojavnica relativno blizu drugome, što može značiti da i njegova upotreba izlazi izvan okvira zadatog opisom u Gramatici HAZU. On bi prema opisu u Gramatici trebao izražavati samo dinamičko značenje, no i stariji i novi rječnici navode da taj prilog ima i statičko značenje mjesta (vidi gore navedene opise iz rječnika). Primjeri s takvim značenjem u *Rječniku JAZU* potječu iz 14, 15, 16. itd. stoljeća, što znači da se radi o staroj pojavi.

Udio treće grupe priloga je i po apsolutnim i po relativnim brojevima zanemariv, što znači da je upotrebna vrijednost priloga *ovuda*, *tuda*, *onuda* izrazito niska.

Odgovor na pitanja koja se nameću nakon pogleda u rječnike i gramatike potražit će se tako da se u tekstu koji slijedi opiše suvremena upotreba mjesnih zamjeničkih priloga u različitim korpusima. Svaki korpus predstavlja određeni tip teksta: znanstvene tekstove (lingvista iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine), prozne tekstove (pisaca iz Hrvatske), telefonske razgovore (Novi Sad 1998, snimile Svenka Savić i Veronika Mitro), intervjue (s izbjeglicama iz Bosne, snimio Slavistički seminar u Tübingenu sredinom 90-ih godina), sudske rasprave (Novi Sad, snimila Svenka Savić sredinom 90-ih), razgovore adolescenata (Novi Sad 1995, snimila Veronika Mitro). Budući da je jezik u znanstvenim i proznim tekstovima pažljivije biran nego u ostalim tipovima teksta, može se očekivati da su u njemu pravilnosti u upotrebi najuočljivije. Stoga će opis započeti s tim tipovima teksta, a u nastavku će se kod drugih tipova teksta provjeriti da li potvrđuju uočene pravilnosti ili bitno odstupaju od njih. Ukupni broj pojavnica svih mjesnih zamjeničkih priloga u korpusima je 2642. Udio treće grupe priloga u tom broju je manje od 1%, pa će zato ti prilozi biti opisani samo u zaključku kako bi se uštedjelo na prostoru.

2. Znanstveni tekstovi

U korpusu znanstvenih tekstova koriste se tri mjesna zamjenička priloga: *ovdje*, *tamo*, *tu*. *Ovdje* i *tamo* se pojavljuju u podjednakom broju primjera. I jedan i drugi prilog je dvostruko češći od *tu*.

Prilog *ovdje* prvenstveno se koristi sa značenjem 'u ovom radu/poglavlju', 'u tekstu koji upravo slijedi':

(1) Ovdje će se na osnovi korpusa prikazati [...].

(2) Odgovor na to pitanje pokušat ćemo ovdje razmotriti.

(3) Za neke od rečenica [...] pa ću ovdje nešto reći i o njima.

Autor pisanog znanstvenog teksta u navedenim primjerima pomoću priloga *ovdje* deiktički upućuje na vlastiti tekst. Prilog *tu* se ne pojavljuje u takvim primjerima i ne predstavlja adekvatnu zamjenu priloga *ovdje*.

Prilog *tu* se koristi isključivo anaforički, npr. sa značenjem poput 'na tom [spomenutom] mjestu', 'kod njih' ili sl.:

(4) Njihova kongruencija varira od jezika do jezika, ali i tu postoje određene tendencije.

(5) Morfološka podjela prema kojoj oni predstavljaju tri ravnopravna oblika ne treba da nam zakloni činjenicu da se tu srednji rod razlikuje od [...].

Prilog *tamo* se u polovini primjera koristi kataforički u spoju *tamo gdje*, koji uvodi restriktivnu relativnu rečenicu:

(6) Tamo gdje izostavljanje zamjenice ne bi imalo takve posljedice [...].

(7) [...] koristi se i tamo gdje se u njemačkom jeziku mora upotrijebiti [...].

Kataforička upotreba ispred restriktivne relativne rečenice inače je tipična za *on*-oblike: kod pokaznih zamjenica dominiraju u toj funkciji *on*-oblici (*ono*, *onaj*), a ne *t*-oblici (v. Kordić 1999: 66; 2001: 102–103). Kad se to ima na umu, kao i činjenica da *tamo* u navedenim primjerima izražava statički aspekt lokalizacije, onda je jasno da *tamo* dominira u zoni koja bi teoretski trebala pripadati prilogu *ondje*.

Druga po učestalosti upotreba priloga *tamo* je anaforička, pri čemu upućivanje najčešće prelazi rečeničnu granicu:

(8) U ruskom jeziku obrnuto je. Tamo pisanome tekstu [...].

(9) [...] provjeriti zastupljenost u starijim tekstovima. Ako je tamo odnos zastupljenosti [...].

Kao što se vidi iz navedenih primjera, *tamo* izražava statički aspekt lokalizacije.

3. Prozni tekstovi

Iako se u proznim tekstovima pojavljuju svi mjesni zamjenički prilozi, tri priloga su daleko najučestalija: *tu*, *tamo*, *ovdje*. *Tu* je skoro za trećinu pojavnica češći od *ovdje*, a točno između njih po učestalosti nalazi se *tamo*. Između tih triju priloga i četvrtoga po učestalosti (*ovamo*) je veliki razmak: prilog *ovamo* je čak pet puta rjeđi od *ovdje*. Nakon *ovamo* slijedi dvostruko rjeđi *ondje*, a nakon njega dvostruko rjeđi *onamo*. Najmanje primjera ima s prilozima *ovuda*, *tuda*, *onuda*, koji su višestruko rjeđi od *onamo*, i čine samo 1% pojavnica mjesnih zamjeničkih priloga.

3.1. Prilog *ovdje*

Prilog *ovdje* se u preko 90% primjera koristi tako da deiktički upućuje na mjesto na kojem se nalazi govornik i istovremeno to mjesto kontrastira i naglašava:

(10) „Lijepo je u ovom mom kraju" — reče ujak. — „Mirno je. Nema prometa i buke kao u gradu."

„Kao u gradu!" — pomislio je Koko. — „Kako je onda u gradu? Pa ovdje se jedva čujemo kad govorimo..."

(11) „Ovog časa zatvaram i dolazim k tebi. Ja ovdje više ne ostajem."

(12) „Moja slika je sada već u Louvreu, a ovdje je bio original, prava Leonardova slika!"

(13) Na zapadu, iznad Bulonjske šume, padala je kiša, a ovdje je sjalo sunce.

(14) [...] ali je ipak bila pozoran slušalac, ne da vidi kako se to radi nego da dozna kako se to ovdje radi i kako to Sulejman voli.

(15) Sve je to šarenilo i bogatstvo svrsishodno kad si u mimohodu na smotri, gdje se pokazuje tko što ima i može, ali ovdje, na prašnim putovima i u taboru, na kiši i blatu što ih čeka, suvišan je teret [...].

Kad bi se u (10) i (12) *ovdje* zamijenilo pomoću *tu*, izgubilo bi se kontrastiranje, i upućivanje priloga više ne bi bilo jednoznačno jer *tu* bi se moglo i anaforički odnositi na *grad* u (10) odnosno *Louvre* u (12). Višeznačnost priloga *tu* bi se možda mogla neutralizirati u govorenom jeziku specijalnim naglašavanjem riječi *tu*. No u pisanom jeziku otpada ta mogućnost specijalnog naglaska, mimike, geste i pokazivanja rukom, pa se koristi deiktička, naglašavajuća i kontrastirajuća riječ *ovdje*. Pokušaj zamjene u (11) pokazuje da *ovdje* naspram *tu* više ograničava mjesto i da je preciznije od *tu*.

Primjeri koji u skoro istom kontekstu sadrže i *ovdje* i *tu* potvrđuju da *ovdje* naglašava mjesto, a *tu* ne. Tako je u (16) i (17) u rečenicama s *ovdje* mjesto u prvom planu, dok u rečenicama s *tu* nije mjesto u prvom planu, nego (u 16) čin da su stigli negdje, odnosno (u 17) da „nema nara".

(16) „Ujak će se baciti s Eiffelovog tornja, Zlatko!" — veselo prihvati Koko. — „Zar nije rekao da će se baciti s Eiffelovog tornja ako s gospođom Lizom ne prođe kako treba... I, kad smo sad ovdje, zar ne bismo pogledali... Možda je baš sad gore, možda... a?"

„Baš sad?" — upita Zlatko zamišljeno kao da mu se Kokov prijedlog nije učinio posve besmislen.

„Kad smo već tu..." — navaljivao je Koko.

(17) Kad mu je Mustafa dao bočicu i zatražio da kaže što ovdje ima još osim nara i vode, Bećir je pomirisao napitak i rekao da tu nema nara, nego je to miris otrova [...].

Ovdje se koristi u spojevima *ovaj ovdje, ovo ovdje*:

(18) „A ovaj ovdje, moj prijatelj, gospo, koga ti ponizno preporučujem [...]."

(19) „A ovo ovdje" — i rukom pokaza na dvorište — „moglo bi podučiti vaše ljude [...]."

Prozna djela potvrđuju rezultat dobiven u znanstvenom stilu da se *ovdje* koristi za deiktičko upućivanje na vlastiti tekst. Tako u sljedećim primjerima *ovdje* ima značenje 'u ovom pismu, spisu, u ovoj knjizi':

(20) Nisu se mogli prikazati onakvima kakvi su bili [...]. Ovdje su sažeti, pa se iz njih ne vidi [...].

(21) Neke od Šemsudinovih doskočica bit će i ovdje priopćene.

U telefonskim razgovorima koje sadrže prozna djela govornik koristi *ovdje* kad predstavlja sebe:

(22) „Halo, jeste li to Vi gospodine Poklé, ovdje Somais, [...]."

U preko 95% primjera *ovdje* izražava statički aspekt lokalizacije. Rijetki su primjeri poput (23) i (24), gdje izražava dinamički aspekt lokalizacije:

(23) [...] gurnule ga i vikale što je baš ovdje, gdje svaku stopu zemlje pritišće papak i kopito, došao hvatati „prazna zjala".

(24) „Ne, dragi moj, noću se ovdje nitko ne smuca po ulicama bez revolvera u džepu!"

3.2. Prilog *tu*

Zastupljenost deiktičke i anaforičke upotrebe priloga *tu* u prozi varira ovisno o tome da li se radi o tekstu u kojem dominiraju dijalozi o aktualnim događanjima ili se radi o tekstu u kojem dominira pripovijedanje o nečemu već proteklom. U prvom slučaju se *tu* skoro podjednako često koristi deiktički i anaforički, dok se u drugom slučaju višestruko češće pojavljuju primjeri s anaforičkim *tu*.

Gotovo svim primjerima s deiktičkim *tu* zajedničko je da mjesto na koje prilog *tu* upućuje nije naglašeno:

(25) „Ukrali Mona Lizu" — prezirno ga je oponašao Zlatko. — „A što je ovo što tu visi? A, je li?"

(26) „Mogao bih se zakleti da prije desetak minuta znaka tu nije bilo!"

(27) „Budi bez brige, nismo sami. Oni su tu u blizini."

(28) „Neka mu se sutra što dogodi, neka ne brine, ja sam tu."

(29) „Važno je da napravimo plan, a da bismo napravili plan treba da vidimo što sve znamo, je li tako?" Tri dječaka su klimnula glavom a djevojčica je zamahala bilježnicom: „Evo, tu je sve zapisano. Dobro otvorite uši sva trojica, pa ako mi je što promaklo, ispravite..."

(30) Zaputili su se do idućeg ugla na kojem se izdizala zgrada s kućnim brojem 23.

„Tu smo" — muklo je rekao Jean i zapalio cigaretu.

„Ja ne kužim, stari" — dobacio je Michel žmigajući kosim očima — „što ćemo mi zapravo ovdje... Misliš li da ćemo ovdje pronjušiti tajnu vezanoga bradonje?"

U (25) naglasak je na prisutnosti predmeta, u (26) na „znaka nije bilo" (jer znaka sad ima sad nema, dok je mjesto konstantno). U (27) također je naglasak na prisutnosti nečijoj, a mjesto na koje *tu* upućuje nije precizno određeno niti precizno ograničeno. Isto vrijedi i za primjer (28), koji se može parafrazirati kao 'može se računati na mene', 'postojim, mogu ga zamijeniti kao nasljednik'. U (29) također nije naglasak na mjestu, nego na „sve je zapisano". U primjeru (30) dobro se vidi razlika između priloga *tu* i *ovdje*: u rečenici s *tu* nije naglašeno mjesto, nego 'stigli smo', dok je u objema rečenicama s *ovdje* naglašeno mjesto i mogu se parafrazirati kao 'što ćemo mi zapravo na ovom mjestu... misliš li da ćemo baš na ovom mjestu pronjušiti tajnu...'. Zamjena priloga *tu* pomoću *ovdje* nije moguća jer bi se umjesto 'stigli smo gdje smo htjeli' dobilo 'mi se nalazimo na ovom mjestu'.

Iznimno su rijetki primjeri poput (31) s kontrastiranjem mjesta i prilogom *tu*. Zašto je usprkos kontrastiranju upotrebljeno *tu*, a ne *ovdje*, može se obrazložiti pomoću svojstva priloga *ovdje* da je precizniji i više ograničava mjesto od *tu*. U (31) mjesto na koje upućuje *tu* je neodređeno i neprecizno. Auto se, naime, kreće kroz grad, pa se mjesta mijenjaju. Govornik ne može i ne želi naglasiti određeno mjesto na kojem je upravo sada, nego želi izbjeći drugo mjesto („šumu"). Drugi razlog zašto je upotrebljeno *tu* možda je određena nijansa kolokvijalnosti kod te riječi. Uplašeni dječak koji želi „omekšati" starije dečke u autu uspostavljanjem određene prisnosti koristit će kolokvijalnije riječi.

(31) Automobil je prolazio sve pustijim ulicama a Jean je sve jače stiskao gas. Bilo je očito da se udaljuju od centra grada. [...]

„Idemo u Vincennes. U šumu."

„U šumu?" — uplaši se Koko. — „Zašto u šumu? Zar nam nije dobro i tu?"

Anaforičko *tu* upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu:

(32) Magdalena je tako urasla u trijem, postala njegov najljepši stup, izvor i ušće svjetlosnih čarolija. Urasla i tu ostala zauvijek.

(33) Ona traži tiho mjesto, uvlači se u nabore šatora i tu stoji.

Podjednako često anaforičko *tu* ne upućuje na konkretno mjesto, nego upućuje na čitavu situaciju opisanu u prethodnom kontekstu i može se parafrazirati pomoću 'u toj situaciji, u svemu tome' ili sl.:

(34) „[...] nikako ne razumijem kako i zašto je adresa mog ujaka dospjela u džep tvoga oca."

„Zašto? Što je tu čudno?" — rekla je Marie.

(35) Drugoga jutra našli su prolaznici Kukčevo tijelo na maglenoj pruzi, i vlastima je uspjelo da utvrde identitet trupla tek poslije neobično duge istrage. Da li se tu radilo o nesretnom slučaju ili o samoubojstvu, nije se moglo ustanoviti nikako.

Govornik situaciju na koju upućuje pomoću anaforičkog *tu* promatra sa strane, razmišlja o njoj, najčešće nije lično obuhvaćen njome. Anaforičko *tu* koje upućuje na situaciju koristi se i u frazi *šta se tu može*:

(36) „Posao je posao, Charles, što se tu može!"

Treća anaforička upotreba priloga *tu* je metatekstualna. *Tu* ima značenje 'na tom mjestu u govoru / u pisanju / u pripovijedanju' i uvodi neki metatekstualni dodatak:

(37) „Znam, bolje bi bilo da ne dolazim ovamo prečesto" — tu došljak pogleda dječake na stolicama.

(38) „[...] jasno je da je ta slika pobudila veliko zanimanje, baš kao i slikar... Tu priča tek počinje."

(39) Kakva šteta što je Njemica potkraj druge godine zatrudnjela! — I tu bi Ahmedova pripovijest o svakoj ženi završavala.

Primjeri s kataforički upotrebljenim *tu*, koje upućuje na relativnu rečenicu uvedenu prilogom *gdje*, rijetki su:

(40) [...] presretni su što su se našli tu gdje jesu [...].

Prilog *tu* pojavljuje se u frazemu *Tu smo!*, koji markira ključni, ponekad prekretnički momenat, a pojavljuje se i u spoju *tu negdje*, koji označava približno procjenjivanje:

(41) „[...] odakle je odletio helikopterom."

„Ha!" — uskoči Jean. — „Tu smo! Ako je otišao helikopterom, mogao se helikopterom i vratiti..."

(42) [...] a rođen je u Aladža Hisaru, nekoj varošici u Srbiji ili Tunisu, ne zna točno, ali tu je negdje, te su dvije zemlje blizu jedna drugoj.

Kad se koristi u spoju s vremenskim odredbama, *tu* povećava vremensku bliskost:

(43) I kad im otposla priču da je, tu prije neki dan, Džihangir njemu u povjerenju rekao [...].

U preko 95% primjera *tu* izražava statički aspekt lokalizacije, što znači da su primjeri poput (44) i (45), u kojima izražava dinamički aspekt lokalizacije, rijetki:

(44) [...] i mene koja sam tu ponovo došla [...].

(45) [...] da se tu nikad više neću vratiti.

3.3. Prilog *tamo*

U većini primjera prilog *tamo* se koristi anaforički. Upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu na kojem se govornik/pripovjedač ne nalazi:

(46) Osjećao je profesor Kukec u posljednje vrijeme sve intenzivniju potrebu da izađe iz toga mlina nekamo na kraj toga života i da se tamo na tome kraju negdje sunovrati u prazninu.

(47) A Mihovilu je rekao da se smjesti u Šibeniku, njemu neka javi da li bi se tamo dalo živjeti, i sam će, bude li valjalo, za njim doći.

(48) E, nisu ni oni budale, reći će: upoznali smo mi tebe, nećeš natrag, ostaj kod nas. Ostade ti tamo, a nas dvoje ovdje.

U (48), gdje su suprotstavljena dva mjesta, vidi se i suprotstavljenost priloga *tamo* i *ovdje*: *ovdje* je deiktički upotrebljeno i upućuje na mjesto na kojem se nalazi govornik.

Deiktičko *tamo* upućuje na mjesto na kojem se govornik ne nalazi:

(49) „Ja sam u ovoj zemlji sve, tako ti njima tamo u Evropi kaži."

(50) „Ali me ona pozva da se sama uvjerim. Bila sam tamo, mogao si me vidjeti."

Gotovo polovina takvih primjera sadrži uz deiktičko *tamo* još neku mjesnu odredbu koja mu daje dodatni sadržaj, kao u (49) „u Evropi".

Deiktičko *tamo* može služiti umjesto imenovanja nekog specijalnog mjesta koje se svim sugovornicima vrti po glavi i ima posebnu važnost. Iako se to mjesto ne imenuje, zna se o kojem se mjestu radi i da se baš na njega referira pomoću *tamo*:

(51) Desnom je čupkao haljinu na prsima i gledao Šemsudinu ravno u oči.

„No, imaš li mi štogod reći?!" — Znao je da Šemsudina na govor ne treba mnogo nutkati. — „Kako je tamo?"

(52) Jednom bi tjedno ipak izabrao neku sretnicu. Jednu sam od njih upoznala, zvala se Zehir Paru (Zlatna Kockica), bila je mlada, punašna, kao proljetna trešnja. Pitam je kako je tamo, a ona sve hoće pa neće, napo-

kon mi šapnu, kaže, kako otišla tako došla, ništa, jedino što je od njega čula: mala, lezi ovdje uza me.

Deiktičko *tamo* koristi se u spoju *onaj tamo*. Taj spoj izražava veću prostornu distancu od govornika naspram spoja *ovaj ovdje*, v. primjer (55), koji sadrži oba spoja:

(53) Dok ima ljudi koji mogu da kleče pred prazninom tako lažljivo kao onaj tamo, sve je moguće, ništa nije isključeno!

(54) Bit će da je netko od njih u tom trenutku Juliju nazvao „ona tamo nasmijana".

(55) Dok oni to ne zatraže, on stoji, gleda, čeka, čupka, pamti: vidi ovoga ovdje, vidi onoga tamo.

Deiktičko *tamo* koristi se u spoju *ti tamo:*

(56) „Ej, ti tamo!"

(57) [...] eto je odmah tamo gdje se vari.

(58) Ponekad kažemo da je istina tamo gdje je isti odgovor više puta ponovljen [...].

(59) [...] dok budu srljali tamo kud ih mitoman poziva.

(60) Zar nije lijepo vikati kad svi viču, trčati tamo kamo svi trče [...].

Tamo se relativno često pojavljuje u sastavu frazema i sličnih spojeva. Najčešći su oni koji izražavaju kretanje sad u jednom sad u drugom smjeru, npr. *tamo-amo:*

(61) [...] lagano je njiše tamo-amo.

Spoj *tamo negdje* označava približno procjenjivanje bilo mjesne lokacije (62) bilo vremenske (63) ili dr.:

(62) [...] podsjećanja na ono što stoji iza riječi, tamo negdje na izvoru iz kojeg riječi ključaju.

(63) Najprije je procvjetao središnji cvijet, tamo negdje pri kraju proljeća.

Frazem *kad tamo* izražava da se dogodilo suprotno od onoga što se očekivalo:

(64) „Koliko je bilo ovakvih lupeža što su se spremali za vrijeme snimanja, u mutnome, domoći 'Mona Lize'. A kad tamo — cap! Nema ni govora o tome."

Pojavljuje se i frazem *tamo neki*, koji izražava omalovažavanje, i frazem *sve tamo*, koji ističe prostornu ili vremensku udaljenost:

(65) Kad bi Mustafa bio tamo neki pokrajinski namjesnik, nevješt pisanoj riječi [...].

(66) Nosit će je sve tamo do nekog dalekog dana na putovanju u prijestolnicu [...].

Kao što se iz primjera (46)–(66) vidi, *tamo* se koristi i za izražavanje dinamičkog i za izražavanje statičkog aspekta lokalizacije.

3.4. Prilog *ondje*

U većini primjera *ondje* anaforički upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu na kojem se govornik ne nalazi:

(67) Tada nije gotovo uopće vjerovao strašnim Zlatkovim pričama i veselio se putu u veliki grad i ne pomišljajući da bi ondje mogao štogod neugodno doživjeti.

(68) Ostale su se žene razišle, svaka u svoju spavaonicu da ondje u mraku prebiru dosadne brojanice [...].

Iako je anaforička upotreba dominantna kod *ondje*, ipak se taj prilog ne koristi tako često anaforički kao *tamo*. To znači da je *tamo* neutralnija anafora. Jedan od razloga tome može biti u postojanju ograničenja kod priloga *ondje* za izražavanje dinamičke lokalizacije, npr. u neprikladnosti priloga *ondje* za izražavanje cilja (**na putu su prema ondje*, **idemo ondje*). Za razliku od *ondje*, prilog *tamo* ne podliježe takvim ograničenjima pri izražavanju bilo statičke bilo dinamičke lokalizacije.

Kad se koristi kataforički, prilog *ondje* upućuje na restriktivnu relativnu rečenicu uvedenu pomoću *gdje*, v. (69). I u takvoj funkciji češće se koristi *tamo*.

(69) [...] pa ih nalaze i ondje gdje ih nema.

Primjeri s deiktičkim *ondje* također nisu brojni. Takvo *ondje* upućuje na mjesto na kojem se govornik ne nalazi:

(70) „Zlatko... Vidi, ondje, vani... Crveni auto [...]."

(71) „Bojim se da su to već oni, gospodine. Gdje je ta policijska stanica?"

„Eno ondje" — pokazao je mladić ispruženom rukom nekamo u mrak.

(72) „Pa ja sam sreo jednog bogalja, on me je uputio za vama... Ondje, na Auteuilu... rekao mi je da ste se odvezli autobusom broj 52."

U (72) je *ondje* deiksa u sjećanju govornika, koja bi trebala aktivirati predodžbe. Nakon nje slijedi i imenovanje mjesta jer sugovornici ne mogu znati na što *ondje* upućuje.

Ondje se pojavljuje u sastavu frazema koji sadrže i prilog *ovdje*, npr. *ovdje-ondje* 'na nekim mjestima, ponegdje', *sad ovdje sad ondje* 'malo na jednom mjestu, malo na drugom mjestu':

(73) Kad su se napokon našli u zelenom sumraku sjenice iza gustih zidova bršljana kroz koje je tek ovdje-ondje probijala kosa zraka kasnog sunca, [...].

(74) Ahmed nije knjigu samo držao u rukama, on je i čitao, nakratko, sad ovdje sad ondje, [...].

U skoro svim primjerima *ondje* izražava statički aspekt lokalizacije.

3.5. Prilog *ovamo*

Ovamo se gotovo isključivo koristi deiktički. Govornik referira na mjesto na kojem se nalazi kao na cilj kretanja:

(75) „Penji se ovamo!"

(76) „Dođite brzo ovamo [...]."

(77) „Možda ide ovamo."

(78) „Neka mi pošalju helikopter ovamo na krov [...]."

(79) „Ti si me doveo ovamo, u taj tvoj Pariz [...]."

Vrlo rijetko nakon *ovamo* slijedi odredba ili imenovanje mjesta, kao u (78) i (79).

U manjem broju primjera je deiktičko značenje isprepleteno s anaforičkim:

(80) Kad konačari u blizini grada Ergelija pronađoše rijeku obilnu vodom i polje široko da se na njemu smjesti velika vojska, predložiše Sulejmanu da se tu ostane više dana, da se vojska s raznih pravaca skrene ovamo, da se ovdje oporavi, opere i tek onda krene prema Halebu [...].

Ovamo se pojavljuje u sastavu frazema *ovamo-onamo*, koji označava kretanje malo u jednom malo u drugom smjeru:

(81) [...] hodale su mahnito ovamo-onamo [...].

Kako se vidi iz citiranih primjera, *ovamo* se koristi za izražavanje dinamičnosti.

3.6. Prilog *onamo*

Prilog *onamo* se najrjeđe pojavljuje od dosad opisanih priloga. Za razliku od npr. priloga *ovamo*, kod priloga *onamo* ne dominira nijedna upotreba, nego se koristi i anaforički i kataforički i deiktički. Anaforički upotrebljen upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu kao na cilj kretanja. Govornik se ne nalazi na tom mjestu:

(82) „... onda sam otkrio" — šaputao je brodovlasnikov sin — „da tata svake noći odlazi u neku malu prostoriju ispod kapetanove kabine i da se ondje zaključava. [...] Tata je svake noći išao onamo... i zaključavao se."

Kataforički se koristi ispred restriktivne relativne rečenice uvedene pomoću *gdje* ili nekog drugog mjesnog priloga:

(83) [...] pobjegla je onamo gdje žive sjene.

Kad se koristi deiktički, onda je često praćen odredbama ili imenovanjem. Govornik upućuje na neko mjesto na kojem se on ne nalazi kao na cilj kretanja:

(84) „Čim Worson stigne onamo, u Ulicu Bretonneau... Onda će sve puknuti... Stavio sam sve na kocku i — izgubio!"

Onamo se pojavljuje u sastavu frazema *ovamo-onamo*, koji izražava kretanje malo u jednom malo u drugom smjeru (v. primjer 81).

4. Telefonski razgovori

U korpusu telefonskih razgovora pojavljuju se tri mjesna zamjenička priloga: *ovdje*, *tu*, *tamo*. *Ovdje* i *tu* se pojavljuju u podjednakom broju primjera. I jedan i drugi prilog je više nego dvostruko češći od *tamo*.

Prilog *ovdje* se prvenstveno koristi kada govornik predstavlja sebe na telefonu ili na telefonskoj sekretarici:

(85) A: „Nolit ... izvolite?"

B: „Faks ... ti si? Vozdra ... Steva ovde ... je l' Faks juri ženske ili knjige?"

A: „Ne ... ovde je."

B: „E ... daj mi ga."

(86) A: „Molim?"

B: „Miro ... a nije Mira ... Vera ... onda si ti?"

B: „Nije ni Vera ... Slavica je na telefonu."

B: „Aha ... ovde Jela Petrović."

(87) A: „Nolit, izvolite."

B: „Je l' to Nolit?"

A: „Da izvolite?"

B: „Ovde Miša iz Kaća."

(88) A: „Mišo ovde Saša. Javi se ako si kod kuće."

Skoro tri puta rjeđe se *ovdje* pojavljuje izvan početne sekvence telefonskog razgovora, a ima svojstva koja su već navedena pod 3.1, pa se ovdje neće ponavljati.

Kod priloga *tu* je obrnuto: on se tri puta češće pojavljuje izvan početne sekvence telefonskog razgovora nego u njoj. Ima svojstva koja su već navedena pri opisu deiktičkog *tu* u 3.2. Kao što se na osnovi zapažanja u 3.2. moglo očekivati, u telefonskim razgovorima se *tu* u preko 90% slučajeva koristi deiktički, dok su anaforička upotreba i, pogotovo kataforička vrlo rijetke. I one imaju svojstva već navedena u 3.2.

Unutar početne sekvence *tu* se koristi kada govornik pita onoga tko je digao slušalicu za prisutnost osobe s kojom želi razgovarati ili na telefonskoj sekretarici pita za prisutnost onoga s kim želi razgovarati:

(89) A: „Molim?"

B: „Dobro veče. Da li je Igor tu?"

(90) A: „Dobro veče."

B: „Dobro veče."

A: „Je l' tu Rade?"

(91) A: „Mali, jesi tu? Jesi budan?"

Jasna podjela funkcija između priloga *tu* i *ovdje* u početnoj sekvenci telefonskih razgovora još je jedna potvrda toga da se ne može bez ograničenja tvrditi da *ovdje* i *tu* postaju sinonimi, kako to čini Žic-Fuchs (1996: 53–57). Zanimljivo je da Žic-Fuchs svoju tvrdnju o sinonimnosti *ovdje* i *tu* iznosi navodeći jedan primjer iz simuliranog telefonskog razgovora. No, dovoljno je poslušati prve rečenice u stvarnim telefonskim razgovorima da bi se čovjek uvjerio u suprotno. Tako u korpusu telefonskih razgovora govornici koriste isključivo *ovdje* kad sebe predstavlju (42 puta), a *tu* kada onoga tko je digao slušalicu pitaju za prisutnost osobe s kojom žele razgovarati. U takvim primjerima, kao i u nizu drugih navedenih u ovome članku iz raznih žanrova teksta, *ovdje* i *tu* nisu međusobno zamjenjivi.[3]

Osim u frazemima već spomenutim u 3.2, *tu* se pojavljuje i u frazemima *šta je tu je* 'dosadašnje stanje stvari se prihvaća kao nešto što se ne može izmijeniti', *tu i tamo* 'povremeno, ponegdje'.

I *ovdje* i *tu* koriste se za statičku lokalizaciju. Telefonski razgovori sadrže samo jedan primjer u kojem *tu* izražava dinamički aspekt lokalizacije:

(92) A: „Odakle se javljate?"

B: „Pa evo, tu smo svratili kod Nadinih pa idemo sad ... da uzmemo ključ."

Prilog *tamo* se u dvije trećine primjera koristi deiktički. Kao što je zapaženo pod 3.3, tako je i ovdje deiktičko *tamo* u gotovo polovini primjera praćeno nekom mjesnom odredbom koja mu daje dodatni sadržaj. Anaforička upotreba je, kao što se na osnovi 3.3. moglo i očekivati, češća od kataforičke. Obje upotrebe, kao i relativno često pojavljivanje unutar frazema, poznate su iz 3.3. Kod frazema ovdje dominira približno procjenjivanje vremenske lokacije, npr. „ili možda kasnije, tamo oko podne", „pa ću verovatno doći tamo negde oko jedan", „možda tamo u petak ili u ponedeljak", „ćućemo se onda recimo tamo sledeće nedelje u ponedeljak",

[3] Kao što je neopravdana tvrdnja o sinonimnosti *tu* i *ovdje*, tako je neopravdana i tvrdnja Žic Fuchs (1991–1992: 96–97, 99) da riječ *eno* nestaje iz tročlanog deiktičkog sistema *evo/eto/eno*. Više o tome v. u Kordić (2001: 115–165).

„ovo je baš nešto što je aktuelno još tamo do petnajstog". *Tamo* se, kako je već zapaženo u 3.3, koristi i za izražavanje dinamičkog i za izražavanje statičkog aspekta lokalizacije.

5. Intervjui, sudske rasprave, razgovori adolescenata

U intervjuima se *ovdje* i *tu* pojavljuju u podjednakom broju primjera, a *tamo* neznatno zaostaje za njima. Ostali mjesni zamjenički prilozi su potpuno potisnuti na marginu: ima samo nekoliko primjera s *ovamo* i par s *ondje*. U sudskim raspravama se najčešće koristi *tamo*, zatim *tu* pa *ovdje*. Od ostalih mjesnih zamjeničkih priloga pojavljuje se jedino *ovamo*, i to samo u par primjera. U razgovorima adolescenata se najčešće koriste *tu* i *tamo*, i to u podjednakom broju primjera. Dvostruko rjeđe od njih koristi se *ovdje*. Ta brojčana razlika nije posljedica neke tendencije koja bi dolazila do izražaja jedino u spontanim razgovorima, nego je rezultat korištenja anaforičke funkcije kad adolescenti jedni drugima prepričavaju događaje. Budući da se *ovdje* u svim korpusima koristi gotovo uvijek deiktički, razumljivo je da u onim tipovima teksta gdje je veća potreba za anaforičkim upućivanjem dominiraju prilozi *tamo* i *tu*. Tako se *tu* u razgovorima adolescenata skoro u dvije trećine primjera koristi anaforički. Za takvo *tu* bi se prije moglo reći da je upotrebljeno umjesto *tamo*, a nikako umjesto *ovdje*, v. primjere (93) i (94). Što se tiče učestalosti ostalih mjesnih zamjeničkih priloga, situacija je potpuno ista kao i u korpusu sudskih rasprava: pojavljuje se jedino *ovamo*, i to samo u par primjera. Način upotrebe svih priloga odgovara opisu u poglavlju 3.

(93) „Krenem ja trojkom u školu ... i ovaj ... tamo kod Građevinske ulazi Kolja u bus ... i ne primeti tu on mene odmah."

(94) „Krenemo mi da idemo sad prema školi i sad [...] I krenuli mi sad tu ovaj, baš kako se vidi škola i sad idemo mi i ne znam šta smo pričali [...]."

6. Zaključak

Kad se ima na umu prilično konfuzna slika mjesnih zamjeničkih priloga u rječnicima i nekim drugim radovima, iznenađuju jasne pravilnosti koje pokazuju svi korpusi ovdje analizirani, i to bez obzira predstavljaju li govornike/autore iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine ili Srbije, pa čak i bez obzira na razliku pisani/govoreni jezik.

Jedna od pravilnosti tiče se učestalosti mjesnih zamjeničkih priloga. U svakom korpusu su daleko najučestaliji *ovdje*, *tu*, *tamo*. Oni su uvijek višestruko češći od prvog sljedećeg po redu priloga (*ovamo*). U nekim

korpusima se samo ta tri priloga pojavljuju: u korpusu znanstvenih tekstova i u korpusu telefonskih razgovora. To znači da su *ovdje*, *tu*, *tamo* glavni mjesni zamjenički prilozi. Također znači da se ni na osnovi učestalosti ne može govoriti o potisnutosti ili nestajanju priloga *ovdje*. U korpusima u kojima se pojavljuju četiri ili više priloga uvijek je četvrti po redu *ovamo*. Ne više od četiri priloga koristi se u korpusu sudskih rasprava i u korpusu razgovora adolescenata. Peti po učestalosti uvijek je *ondje*. Ne više od pet priloga koristi se u korpusu intervjua. Svih devet priloga pojavljuju se jedino u korpusu proznih tekstova. Šesti po učestalosti je *onamo*, a prilozi *ovuda*, *tuda*, *onuda* toliko su rijetki da čine manje od 1% pojavnica mjesnih zamjeničkih priloga.

Druge pravilnosti odnose se na način upotrebe svakog pojedinog mjesnog zamjeničkog priloga. *Ovdje* se koristi prvenstveno deiktički. U znanstvenom stilu autor teksta isključivo pomoću *ovdje* deiktički upućuje na vlastiti tekst. *Ovdje* pritom ima značenje 'u ovom radu/poglavlju', 'u tekstu koji upravo slijedi'. U proznim tekstovima se vidi da deiktičko *ovdje* upućuje na mjesto na kojem se nalazi govornik i gotovo uvijek to mjesto kontrastira i naglašava. Tim kontrastiranjem i naglašavanjem *ovdje* se razlikuje od *tu*. Osim toga, *ovdje* više nego *tu* ograničava mjesto i preciznije je od *tu*. U rečenicama s *ovdje* je gotovo uvijek mjesto u prvom planu, što ne vrijedi za rečenice s *tu*. U spojevima s pokaznom zamjenicom *ovaj*, *ovo*, *ova* dominira *ovdje*, a ne *tu*. U telefonskim razgovorima govornik koristi isključivo *ovdje* kad predstavlja sebe. Što se tiče svojstva statičnosti/dinamičnosti, *ovdje* u preko 95% primjera izražava statički aspekt lokalizacije. Dinamički aspekt lokalizacije može izraziti prvenstveno uz glagol *doći*.

Za razliku od priloga *ovdje*, prilog *tu* ima vrlo razvijenu i anaforičku upotrebu. Tako se u znanstvenim tekstovima koristi isključivo anaforički, npr. sa značenjem poput 'na tom [spomenutom] mjestu', 'kod njih' ili sl. Zastupljenost deiktičke i anaforičke upotrebe priloga *tu* u prozi varira ovisno o tome da li se radi o tekstu u kojem dominiraju dijalozi o aktualnim događanjima ili se radi o tekstu u kojem dominira pripovijedanje o nečemu već proteklom. U prvom slučaju se *tu* skoro podjednako često koristi deiktički i anaforički, dok se u drugom slučaju višestruko češće pojavljuju primjeri s anaforičkim *tu*. Jedino u telefonskim razgovorima se *tu* u preko 90% slučajeva koristi deiktički, što je uvjetovano specijalnim potrebama tog žanra.

Gotovo svim primjerima s deiktičkim *tu* zajedničko je da mjesto na koje prilog *tu* upućuje nije naglašeno. Naglasak je na prisutnosti predmeta ili na tome da se stiglo negdje itd., ovisno o sadržaju propozicije. To razlikuje deiktičko *tu* od deiktičkog *ovdje* u svim korpusima. U telefonskim

razgovorima upada u oči još jedna razlika: prilog *tu* se unutar početne sekvence telefonskih razgovora koristi kada govornik pita onoga tko je digao slušalicu za prisutnost osobe s kojom želi razgovarati.

Anaforičko *tu* upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu. Druga anaforička upotreba mu je kada ne upućuje na konkretno mjesto, nego na čitavu situaciju opisanu u prethodnom kontekstu pa se može parafrazirati pomoću 'u toj situaciji, u svemu tome' ili sl. Govornik situaciju na koju upućuje pomoću anaforičkog *tu* promatra sa strane, razmišlja o njoj, najčešće nije lično obuhvaćen njome. Treća anaforička upotreba priloga *tu* je metatekstualna: *tu* ima značenje 'na tom mjestu u govoru / u pisanju / u pripovijedanju' i uvodi neki metatekstualni dodatak. Za razliku od anaforičke upotrebe, kataforička upotreba je kod *tu* rijetka. Kataforičko *tu* upućuje na relativnu rečenicu uvedenu prilogom *gdje*. Prilog *tu* pojavljuje se u frazemu *Tu smo!*, koji markira ključni, ponekad prekretnički momenat, zatim u frazemima *šta je tu je* 'dosadašnje stanje stvari se prihvaća kao nešto što se ne može izmijeniti', *tu i tamo* 'povremeno, ponegdje'. Pojavljuje se i u spoju *tu negdje*, koji označava približno procjenjivanje. Kad se koristi u spoju s vremenskim odredbama, *tu* povećava vremensku bliskost.

U preko 95% primjera *tu* izražava statički aspekt lokalizacije. Može izraziti dinamički aspekt lokalizacije, npr. uz glagol *doći*, ali takvi primjeri čine manje od 5% pojavnica.

Prilog *tamo* se u većini primjera koristi anaforički. Upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu na kojem se govornik/pripovjedač ne nalazi. Kataforički se *tamo* koristi za upućivanje na relativnu rečenicu, u najvećem broju primjera uvedenu pomoću *gdje*. Mnogo rjeđe je relativna rečenica uvedena pomoću *kamo* ili pomoću *kuda*. Kataforička upotreba je dominantna u znanstvenom stilu. Telefonski razgovori su žanr u kojem se kod svih priloga najviše koristi deiktička funkcija. Tako da u telefonskim razgovorima deiktička funkcija dominira i kod priloga *tamo*.

Deiktičko *tamo* upućuje na mjesto na kojem se govornik ne nalazi. Gotovo polovina takvih primjera sadrži uz deiktičko *tamo* još neku mjesnu odredbu koja mu daje dodatni sadržaj. Deiktičko *tamo* može služiti umjesto imenovanja nekog specijalnog mjesta koje se svim sugovornicima vrti po glavi i ima posebnu važnost. Iako se to mjesto ne imenuje, zna se o kojem se mjestu radi i da se baš na njega referira pomoću *tamo*. Deiktičko *tamo* se, nadalje, koristi u spoju *onaj tamo*. Taj spoj izražava veću prostornu distancu od govornika naspram spoja *ovaj ovdje*. Deiktičko *tamo* javlja se i u spoju *ti tamo*.

Tamo se relativno često pojavljuje u sastavu frazema i sličnih spojeva. Jedni izražavaju kretanje sad u jednom sad u drugom smjeru, npr. *tamo-amo*. Spoj *tamo negdje* označava približno procjenjivanje bilo mjesne

bilo vremenske lokacije ili dr. Frazem *kad tamo* izražava da se dogodilo suprotno od onoga što se očekivalo. Pojavljuje se i frazem *tamo neki*, koji izražava omalovažavanje, i frazem *sve tamo*, koji ističe prostornu ili vremensku udaljenost.

Tamo je jedini mjesni zamjenički prilog koji se u podjednakoj mjeri koristi i za izražavanje dinamičkog i za izražavanje statičkog aspekta lokalizacije.

Prilog *ondje* u većini primjera anaforički upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu na kojem se govornik ne nalazi. Iako je anaforička upotreba dominantna kod *ondje*, taj prilog se ni približno ne koristi tako često anaforički kao *tamo*. To znači da je *tamo* neutralnija anafora. Jedan od razloga tome može biti u postojanju ograničenja kod priloga *ondje* za izražavanje dinamičke lokalizacije, npr. u neprikladnosti priloga *ondje* za izražavanje cilja (**na putu su prema ondje*, **idemo ondje*). Za razliku od *ondje*, prilog *tamo* ne podliježe takvim ograničenjima pri izražavanju bilo statičke bilo dinamičke lokalizacije. Kad se koristi kataforički, prilog *ondje* upućuje na restriktivnu relativnu rečenicu uvedenu pomoću *gdje*. I u takvoj funkciji češće se koristi *tamo*. Primjeri s deiktičkim *ondje* također nisu brojni. Takvo *ondje* upućuje na mjesto na kojem se govornik ne nalazi. *Ondje* se pojavljuje u sastavu frazema koji sadrže i prilog *ovdje*, npr. *ovdje-ondje* 'na nekim mjestima, ponegdje', *sad ovdje sad ondje* 'malo na jednom mjestu, malo na drugom mjestu'. Koristi se skoro u svim primjerima statički. Samo u par primjera izražava dinamički aspekt lokalizacije, npr. u intervjuu s izbjeglicama iz Bosne: *ići ću onde gdje je većina Srba.*

Prilog *ovamo* se gotovo isključivo koristi deiktički. Govornik referira na mjesto na kojem se nalazi kao na cilj kretanja. Vrlo rijetko nakon *ovamo* slijedi odredba ili imenovanje mjesta. U manjem broju primjera je deiktičko značenje isprepleteno s anaforičkim. *Ovamo* se pojavljuje u sastavu frazema koji označavaju kretanje malo u jednom malo u drugom smjeru. Prilog *ovamo* se koristi za izražavanje dinamičnosti.

Prilog *onamo* se najrjeđe pojavljuje od dosad opisanih priloga. Za razliku od npr. priloga *ovamo*, kod priloga *onamo* ne dominira nijedna upotreba, nego se koristi i anaforički i kataforički i deiktički. Anaforički upotrebljen upućuje na mjesto spomenuto u prethodnom kontekstu kao na cilj kretanja. Govornik se ne nalazi na tom mjestu. Kataforički se koristi ispred restriktivne relativne rečenice uvedene pomoću *gdje* ili nekog drugog mjesnog priloga. Kad se koristi deiktički, onda je često praćen odredbama ili imenovanjem. Govornik upućuje na neko mjesto na kojem se on ne nalazi kao na cilj kretanja.

Korpusi daju jasnu sliku ne samo što se tiče učestalosti mjesnih zamjeničkih priloga i načina njihove upotrebe nego i što se tiče izražavanja

statičke i dinamičke lokalizacije. Izražavanje statičke lokalizacije dominira kod mjesnih zamjeničkih priloga. Jedan pokazatelj toga u korpusima je činjenica da se prilozi koji primarno izražavaju statičku lokalizaciju *tu* i *ovdje* koriste mnogo češće od priloga za dinamičku lokalizaciju. Razlog za često korištenje priloga *tu* i *ovdje* ne može se tražiti u tome da su eventualno preuzeli na sebe i izražavanje dinamičkog aspekta jer korpusi pokazuju da je izražavanje dinamičnosti kod *tu* i *ovdje* sasvim marginalno. Drugi pokazatelj dominacije statičke lokalizacije je činjenica da jedini prilog iz grupe za dinamičku lokalizaciju koji je po učestalosti pojavljivanja blizak prilozima *tu* i *ovdje*, a to je prilog *tamo*, biva u korpusima korišten ne samo za izražavanje dinamičke lokalizacije, nego u jednakoj mjeri i za izražavanje statičke lokalizacije. Takva upotreba priloga *tamo* nije nova: *Rječnik JAZU* (1962–1966: 71–72) navodi primjere sa statičkim *tamo* iz 14, 15, 16. itd. stoljeća, što znači da se radi o staroj pojavi.

Što se tiče primarno dinamičkih priloga treće grupe (*ovuda*, *tuda*, *onuda*), njihov udio je u korpusima i po apsolutnim i po relativnim brojevima zanemariv, što znači da je upotrebna vrijednost priloga *ovuda*, *tuda*, *onuda* izrazito niska. Pogled u prozna djela iz korpusa korištenog za ovo istraživanje pokazuje da primarno značenje tih priloga češće izražavaju analitičke konstrukcije *tim putem*, *onim putem* i sl. Druga zanimljivost vezana za te priloge je da njihov upitni korelat *kuda* ne korelira sasvim s njima, nego ima širu upotrebu. Iako bi upitni prilog *kuda* prema opisu u Akademijinoj gramatici HAZU (Babić i dr. 1991: 721–724) trebao izražavati samo put ili smjer i koristiti se samo uz priloge *ovuda*, *tuda*, *onuda*, praksa izgleda drugačije. Na pitanje *Kud ideš?* sasvim je uobičajen odgovor koji ne izražava put ili smjer, nego cilj (npr. *Idem kući*, *Idem na posao*, *Idem u kino*), a cilj je primarno značenje priloga druge grupe. Upotreba upitnog priloga *kuda* proširila se na račun upitnog priloga *kamo*. To je očito bilo izraženo i prije sto godina jer rječnik Broz/Ivekovića (1901: 555, 897, 945) u opisu značenja priloga *ovamo*, *tamo*, *onamo* navodi upitni prilog *kuda*, dok upitni prilog *kamo* stavlja u zagradu.[4]

LITERATURA

Anić, V. [3]1998. *Rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb.

Babić, S. i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika.* Zagreb.

Bakotić, L. 1936. *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika.* Beograd.

[4] Više o prilozima *gdje*, *kamo*, *kuda* i o prilozima izvedenima od njih v. u Kordić (2003).

Đokić, N. 2001. Francuski i srpski prilozi za mesto i učesnici u komunikaciji. *Srpski jezik* 6/1–2, 289–308.

Iveković, F. / Broz, I. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb.

Klajn, I. 1985. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd.

Kordić, S. 1995. Genitiv/Akkusativ-Synkretismus beim kroatisch-serbischen Relativpronomen. *Zeitschrift für Slawistik* 40/2, 202–213.

Kordić, S. 1995a. Possessivitätsausdruck durch Relativpronomen im Kroatisch-Serbischen. *Die Welt der Slaven* 40/2, 328–340.

Kordić, S. 1996. Pronomina im Antezendenten und Restriktivität/Nicht-Restriktivität von Relativsätzen im Kroatoserbischen und Deutschen. Suprun, A. E. / Jachnow, H. (ur.), *Slavjano-germanskie jazykovye paralleli / Slawisch-germanische Sprachparallelen*, Minsk, 163–189.

Kordić, S. 1997. *Serbo-Croatian*. München.

Kordić, S. 1998. Existenzsätze in den südslavischen Sprachen. Rothe, H. / Schaller, H. (ur.), *Beiträge zum XII. Internationalen Slavistenkongreß Krakau 1998*, München, 31–49.

Kordić, S. 1999. *Der Relativsatz im Serbokroatischen*. München.

Kordić, S. 1999a. Personal- und Reflexivpronomina als Träger von Personalität. Jachnow, H. i dr. (ur.), *Personalität und Person*, Wiesbaden, 125–154.

Kordić, S. 1999b. Kausalität und Gradation in derselben Konstruktion. Girke, W. i dr. (ur.), *Vertograd mnogocvetnyj. Festschrift für Helmut Jachnow*, München, 119–130.

Kordić, S. 2000. Nominale Variationen in Sätzen mit *evo/eto/eno* im Kroatisch-Serbischen. Boeder, W. / Hentschel, G. (ur.), *Variierende Markierung von Nominalgruppen in Sprachen unterschiedlichen Typs*, Oldenburg, 219–233.

Kordić, S. 2000a. Aktuelle Europäisierung südslavischer Sprachen. *Zeitschrift für Balkanologie* 36/1, 75–85.

Kordić, S. 2001. *Wörter im Grenzbereich von Lexikon und Grammatik im Serbokroatischen*. München.

Kordić, S. 2001a. Die grammatische Kategorie des Numerus. Jachnow, H. / Norman, B. / Suprun. A. E. (ur.), *Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien*, Wiesbaden, 62–75.

Kordić, S. 2002. Das verallgemeinernde *čovjek* 'man' im Kroatoserbischen. Symanzik, B. / Birkfellner, G. / Sproede, A. (ur.), *Frau und Mann in Sprache, Literatur und Kultur des slavischen und baltischen Raumes*, Hamburg, 165–187.

Kordić, S. 2002a. Demonstrativpronomina in den slavischen Sprachen. Symanzik, B. / Birkfellner, G. / Sproede, A. (ur.), *Die Übersetzung als Problem sprach- und literaturwissenschaftlicher Forschung in Slavistik und Baltistik*, Hamburg, 89–116.

Kordić, S. 2003. Prilozi *gd(j)e, kamo, kuda*. Okuka, M. / Schweier, U. (ur.), *Festschrift für Peter Rehder*, München (u printu).

Moguš, M. (ur.) 1999. *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb.

Moskovljević, M. 1990. *Rečnik savremenog srpskohrvatskog književnog jezika s jezičkim savetnikom*. Beograd.

Nicolova, R. 1986. *Bъălgarskite mestoimenija.* Sofija.

Piper, P. 1983. *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi).* Novi Sad.

Piper, P. 1988. *Zamenički prilozi u srpskohrvatskom, ruskom i poljskom jeziku (semantička studija).* Beograd.

Piper, P. 1997. *Jezik i prostor.* Beograd.

Raecke, J. 1999. Zwischen Demonstration und Expression — Zu einem anderen Ansatz in der Erforschung der bosnischen/kroatischen/serbischen 'v/t/n-Deiktika'. Rathmayr, R. / Weitlaner, W. (ur.), *Slavistische Linguistik 1998*, München, 163–197.

Raecke, J. 2001. Deiktika als Partikeln im Bosnischen/Kroatischen/Serbischen. Lehmann, V. / Scharnberg. J. (ur.), *Slavistische Linguistik 2000*, München, 179–213.

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika MS 1969, 1971, 1976. Novi Sad.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU 1917–1922, 1924–1927, 1962–1966. Zagreb.

Šonje, J. (ur.) 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb.

Topolińska, Z. 1988. *Tu* i *teraz* — przysłówki „z formy i z treści". *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica* 1, 16–22.

Žic Fuchs, M. 1991–1992. On Contrasting Expressions of Spatial Deixis in Croatian and English. *Studia Romanica et Anglica Zagrebiensia* 36–37, 93–102.

Žic Fuchs, M. 1996. 'Here' and 'There' in Croatian: A Case Study of an Urban Standard Variety. Pütz, M. / Dirven, R. (ur.), *The Construal of Space in Language and Thought*, Berlin / New York, 49–62.

Zusammenfassung

Snježana Kordić

DIE LOKALADVERBIEN *OVD(J)E/TU/OND(J)E, OVAMO/TAMO/ONAMO, OVUDA/TUDA/ONUDA*

In der vorliegenden Arbeit wird der gegenwärtige Gebrauch der Lokaladverbien pronominaler Herkunft (im Weiteren: LA) beschrieben. Die Beschreibung basiert auf mehreren Korpora zur geschriebenen und zur gesprochenen Sprache. Im Hinblick auf die konfuse Darstellung der LA in Wörterbüchern und anderen Arbeiten ist man von den klaren Regelmäßigkeiten überrascht, die alle hier analysierten Korpora aufweisen.

Die eine Regelmäßigkeit betrifft die Frequenz der LA. In jedem Korpus sind *ovdje*, *tu*, *tamo* die mit Abstand frequentesten LA. Sie kommen um ein Mehrfaches häufiger vor als das der Reihe nach nächste LA (*ovamo*). In einigen Korpora erscheinen nur diese drei LA. Das bedeutet zum einen, dass *ovdje*, *tu*, *tamo* die Haupt-LA sind. Zum anderen bedeutet das, dass man von der Verdrängung oder vom Schwinden des LA *ovdje* nicht einmal in Bezug auf seine Frequenz sprechen kann.

Andere Regelmäßigkeiten beziehen sich auf die Verwendungsweise jedes einzelnen LA. *Ovdje* wird vor allem deiktisch gebraucht. Das deiktische *ovdje* verweist auf den Ort, an dem sich der Sprecher befindet, und diesen Ort beinahe immer kontrastiert und hervorhebt. Letzteres unterscheidet *ovdje* von *tu*. Darüber hinaus grenzt *ovdje* einen Ort mehr als *tu* ein und ist

präziser als *tu*. In den Sätzen, die *ovdje* enthalten, steht der Ort fast immer im Vordergrund, was für die Sätze mit *tu* nicht gilt. In den Telefongesprächen gebraucht der Sprecher ausschließlich *ovdje*, wenn er sich selbst vorstellt.

Im Unterschied zu *ovdje* ist bei *tu* auch die anaphorische Verwendungsweise sehr entwickelt. Das anaphorische *tu* verweist auf einen vorerwähnten Ort. Die zweite anaphorische Verwendungsweise ist jene, bei der *tu* nicht auf einen konkreten Ort, sondern auf die gesamte im vorigen Kontext geschilderte Situation verweist. Die dritte anaphorische Verwendungsweise von *tu* ist metatextuell: *tu* bedeutet 'an der Stelle beim Reden / Schreiben / Erzählen' und leitet eine metatextuelle Ergänzung ein.

Nahezu alle Beispiele mit dem deiktischen *tu* haben gemeinsam, dass der Ort, auf den *tu* verweist, nicht hervorgehoben wird. Die Betonung liegt auf der Anwesenheit einer Person, auf dem Vorhandensein eines Gegenstands oder auf der Tatsache, dass man angekommen ist, u.s.w. je nach Proposition. Dies unterscheidet das deiktische *tu* vom deiktischen *ovdje* in allen Korpora. In den Telefongesprächen fällt noch ein Unterschied auf: *tu* erscheint in der Anfangssequenz des Telefongesprächs, wenn der Sprecher denjenigen, der den Hörer abgehoben hat, nach der Anwesenheit jener Person fragt, die er sprechen möchte.

In der Mehrzahl der Belege wird *tamo* anaphorisch gebraucht. Es verweist auf einen vorerwähnten Ort, an dem sich der Sprecher/Erzähler nicht befindet. Das deiktische *tamo* kommt häufig in Verbindung mit einer Ortsbestimmung vor. *Tamo* ist das einzige LA, das in gleichem Maße zum Ausdruck der dynamischen und zum Ausdruck der statischen Räumlichkeit verwendet wird.

Das LA *ondje* verweist in der Mehrzahl der Beispiele anaphorisch auf einen vorerwähnten Ort, an dem sich der Sprecher nicht befindet. Obwohl die anaphorische Verwendungsweise bei *ondje* überwiegt, wird dieses LA dennoch bei weitem nicht so häufig wie *tamo* anaphorisch gebraucht. Das LA *ovamo* wird fast ausschließlich deiktisch gebraucht. Das LA *onamo* kommt von allen bisher beschriebenen LA am seltensten vor.

Die analysierten Korpora geben ein klares Bild nicht nur von der Frequenz und der Verwendungsweise der LA, sondern auch vom Ausdruck der statischen und der dynamischen Räumlichkeit. Der Ausdruck der statischen Räumlichkeit überwiegt bei den LA.

Was die primär dynamischen LA *ovuda*, *tuda*, *onuda* anbelangt, so sind sie in den Korpora sowohl nach den absoluten als auch nach den relativen Zahlen kaum vertreten, was von einem ausgesprochen geringen Gebrauchswert der LA *ovuda*, *tuda*, *onuda* zeugt. Der Blick in die Prosatexte zeigt, dass die primäre Bedeutung dieser LA öfter mit Hilfe der analytischen Konstruktionen *tim putem*, *onim putem* o.ä. ausgedrückt wird.